

УДК 364.442

*Герасим Г. З.,
магістр соціальної роботи,
асистент кафедри соціології
та соціальної роботи
Національного університету
“Львівська політехніка”*

*Климанська Л. Д.,
д. політ. н.,
доцент,
завідувач кафедри соціології
та соціальної роботи
Національного університету
“Львівська політехніка”*

МЕДІА ЯК РЕТРАНСЛЯТОР СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

У статті аналізується одна з можливих соціологічних версій інтерпретації соціальних проблем. Процесуальний конструкціоністський підхід до опису соціальної реальності дає можливість побачити соціальну проблему як результат соціальної діяльності людей. Врахування ролі медіа в процесі соціальної проблематизації в комплексі з об'єктивною/експертною оцінкою, дозволяє подати повнішу картину самої соціальної загрози, а також визначити найефективніші шляхи подолання негативних наслідків складних соціальних обставин. У статті досліджуються шаблони, які використовують журналісти для посилення інформації про соціальну проблему в руслі кращого сприймання такої інформації масовим читачем і глядачем: “страшні

історії”, розважальний стиль подання інформації; уникнення наукових даних; власна точка зору журналіста; взаємодія між різними засобами масової інформації; вимога проактивної позиції соціальних інституцій, вплив груп тиску.

Ключові слова: соціальна проблема, соціальне конструювання, роль медіа у сприйнятті соціальної проблеми, денний медіа-порядок, ретранслятор соціальних проблем.

В статті аналізується одна з можливих версій інтерпретації соціальних проблем. Процесуальний конструкціоністський похід к описанию соціальної реальності дає можливість увидеть соціальну проблему як результат соціальної діяльності людей. Учет ролі медіа в процесі соціальної проблематизації в комплексі с об’єктивною експертною оцінкою дозволяє подати повне картину самої соціальної угрози, и также определить ефективні пути преодолення негативних наслідків складних соціальних обставин. В статті досліджуються шаблони, которые используются журналістами для усилення інформації о соціальної проблемі в русле кращого восприяття такої інформації масовим читателем и зрителем: “страшні історії”, розважальний стиль подачі інформації; избежання наукових даних; собствена точка зору журналіста; взаємодія між різними засобами масової інформації; вимога проактивної позиції соціальних інститутів, вплив груп тиску.

Ключевые слова: соціальна проблема, соціальне конструювання, роль медіа в восприятті соціальної проблеми, медіа-повідомлення, ретранслятор соціальних проблем.

This article examines one of the possible version of sociological interpretation of social problem. Constructionist procedural approach to the description of social reality makes it possible to see social problems as a result of social activity. Taking in account of the role of media in the social problematisation together with the objective / expertise point of view, allow to submit a more complete picture of the social threats and identify the most effective ways to overcome the negative effects of difficult social circumstances. This article explores the templates used by journalists to gain information about the social problem in line with the best reception of such information by the mass reader and viewer: “horror stories”, an entertaining style of presenting information; avoiding scientific data;

own point of view of a journalist; interaction between different media; demand proactive social institutions influence of pressure groups.

Key words: *social problem, social construction, the role of media in the perception of social problems, media agenda, transmitter of social problems.*

Постановка проблеми. Вирішення проблем суспільства – невід’ємна складова соціальної політики будь-якої держави. Прийняття обґрунтованого рішення щодо того, куди саме будуть спрямовуватися державні ресурси, – це простір політичної боротьби різних суб’єктів процесу перетворення складних соціальних обставин на соціальну проблему, які використовують комунікативні технології для досягнення перемоги в цій боротьбі. Не останню роль у цьому процесі відіграють медіа, які можна розглядати не тільки як інститут, який покликаний відобразити соціальну проблему (публічне висвітлення або інтерпретація реальності), а як повноцінного активного співучасника процесу, який може формувати пропозиції до врегулювання соціальних проблем. Усвідомлення певного дискомфорту або складної ситуації як насущної соціальної проблеми тягне за собою пошук її причин і найчастіше пов’язаний із ідентифікацією її носіїв, винних у створенні такого дискомфорту, а також суб’єктів чи інстанцій, що відповідають за її усунення. Ці проблеми в усьому світі і виступають найважливішим предметом для досліджень та політичних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суб’єктивістська традиція в аналізі соціальних проблем спирається на соціологію соціальної дії М. Вебера. В межах цієї традиції соціальну проблему трактують як таку, що без суб’єктивного визначення не існує. Суб’єктивістська традиція об’єднує підходи “ціннісного конфлікту” (У. Валлер), концепцію стадій соціальної проблеми (Р. Фуллера і Р. Майерса), стигматизації (Г. Беккера, Е. Лемерта), соціального конструкціонізму (М. Спектора, Дж. Кітсьюза). Суб’єктивісти вважають, що соціальної проблеми не існує до тієї миті, поки суспільство не визнало її. Вони зосереджуються на самому процесі перетворення складних соціальних обставин на соціальну проблему та на аналізі ролі й внеску тих соціальних сил, які дотичні до цього процесу. Саме така суб’єктивістська концепція може допомогти прослідкувати, яким чином різні суб’єкти процесу соціальної проблематизації інтерпретують саму проблему, які аргументи вони висувають “на користь” соціальної проблеми, які проекти її регулювання вони пропонують. Однією з найскладніших проблем у галузі

аналізу процесу соціальної проблематизації є те, яку роль відіграють різні суб'єкти в процесі соціального врегулювання проблем, що залежить і від адекватно поставленого діагнозу, і від наявності потенціалу солідарності, і від умінь суспільства в цілому й окремої групи використовувати інформацію для розвитку самостійності у прийнятті соціального рішення.

Для теоретиків актуальними залишаються питання розуміння взаємозв'язку між медіа та соціальними проблемами. С. Хілгартнер та Ч. Боск [1] у своїх дослідженнях пояснюють динаміку росту та падіння рівня актуальності соціальних проблем з погляду конкуренції між ними, яка розвертається на публічних аренах, враховуючи і сучасні медіа. Р. Реншель, П. Лазарсфельд, Р. Мертон в окреслених питаннях досліджень розглядають такі поняття, як “медіа-контролери”, які формують потік повідомлень, встановлюють пріоритети, “наркотизуюча дисфункція медіа”, “моральна паніка” та інші. М. Фішман [3] у своїх працях вивчає “хвилі злочинності”, демонструючи своєрідну конструкцію, що виникає в результаті відповідних практик взаємодії інформаційних інституцій і правоохоронних органів. У ранніх дослідженнях А. Скопфельд, Р. Мейер та Р. Гріффін [7] визначають неоднозначний внесок медіа в конструювання соціальних проблем у контексті ВІЛ/СНІД. К. Кінник, Д. Кругман, Г. Камерон [5] у своїх розвідках намагаються визначити зв'язок між повідомленнями в медіа та рівнем емоційних реакцій аудиторії. Зазначені праці є сумарною методологією процесів конструювання та трансформації соціальних проблем засобами комунікацій.

Мета дослідження – проаналізувати роль засобів масової інформації (медіа) у формуванні ризикогенних проблемних ситуацій всередині соціуму, виходячи з процесуального конструкціоністського підходу до опису соціальної проблеми, що дозволить подати повнішу картину власне соціальної проблеми, зокрема її медіа-формату, а також визначити найефективніші шляхи подолання негативних наслідків.

Виклад основного матеріалу. Процес соціальної проблематизації (перетворення складних соціальних обставин на соціальну проблему, яка потребує політичного втручання), на думку конструкціоністів, проходить декілька стадій. У такому процесі (або типовій історії соціальної проблеми, як це називає американський соціолог Дж. Бест [2, с. 19]), як правило, ідентифікують 6 стадій: висунення заяв-вимог (Claimmaking) – медіа-залучення (Media Coverage) – реакція громадськості (Public Reaction) – політичне втручання у вирішення проблеми (Policymaking) –

практичне соціальне вирішення проблеми (Social Problem Work) – результати втілення політичного курсу (Policy Outcomes).

Контакт більшості членів суспільства з більшою частиною соціальних проблем, як правило, опосередкований засобами масової інформації (медіа), що відіграють подвійну роль у цьому процесі. З одного боку, медіа є відображенням існуючих у суспільстві настроїв, транслюючи скарги, з іншого боку, вони самі беруть активну участь у формуванні (або у формулюванні) цих заяв-вимог-претензій на соціальну проблемність. Зокрема, те, як медіа висвітлюють тему захисту прав дітей-сиріт, впливає на погляди суспільства щодо різних аспектів цієї теми: від ставлення до дітей-сиріт на побутовому рівні до оцінки різних державних проєктів, скерованих на пом'якшення існуючої ситуації із захистом прав дітей-сиріт.

Незважаючи на загрозливий характер статистичних даних про поширеність визначених складних соціальних обставин в Україні, не всі вони усвідомлюються населенням як серйозна загроза. Для переважної більшості громадян України, наприклад, діти-сироти залишаються чимось далеким та ізольованим від сьогодення. Інакше кажучи, захист прав дітей-сиріт не входить до числа пріоритетних соціальних проблем українського суспільства.

Причиною такого стану справ, тобто відсутності у теми дітей-сиріт статусу важливої соціальної проблеми, а відповідно і відсутності стурбованості суспільства ситуацією, є, перш за все, те, що зростання чисельності дітей-сиріт і порушення їхніх прав не є важливими інформаційними темами для українських медіа. Питання, яке цікавить дослідників соціальних проблем, полягає в тому, чому одні ситуації викликають стурбованість і визначаються як проблеми, включаються у “порядок денний”, який встановлюється медіа, а інші, не менш загрозливі, не проблематизуються [1, с. 18]. Як правило, пріоритетними для формування “порядку денного” є соціальні проблеми тероризму, злочинності, пожеж і техногенних катастроф, масових гострих захворювань і “нових” хвороб, таких як пташиний або свинячий грип. Натомість, алкоголізація населення, домашнє насильство, права дітей-сиріт, утилізація ядерних відходів, незаконне використання насильства співробітниками правоохоронних органів, чисельність та умови утримання в'язнів, проблеми людей з обмеженими фізичними можливостями мінімізовані у денному медіа-порядку українського суспільства.

Зазначені ситуації не представлені в інформаційних медіа, оскільки не відповідають принципам відбору новин. На думку С. Холла [4],

новини – це цікаві, незвичні та/або значимі події, які відбулися за останні 24 години. А ні домашнє насильство, а ні ВІЛ/СНІД, а ні соціальні наслідки високого рівня споживання алкоголю, на відміну від тероризму та злочинності, не відповідають цим принципам. Висвітлення раптових подій значно відрізняється від висвітлення подій, що наступають повільно. Як зауважує Д. Лосік, “основні проблеми, пов’язані з висвітленням лиха, що настає повільно, полягають в тому, як зробити цю подію новиною, як знайти адекватний підхід до ситуації до того, як вона почне висвітлюватися, і як перевизначити її таким чином, щоб аудиторія сприймала її як “серйозну” [6, с. 35].

Інформаційні потоки з різних джерел і каналів, запускають так звані “ретрансляційні соціальні станції” (це можуть бути експерти в конкретній сфері, засоби масової інформації, ділові та політичні кола, групи знайомих і родичів), які, у свою чергу, ініціюють індивідуальні “станції посилення”, приписуючи визначені поведінкові реакції щодо складних соціальних обставин. Вони породжують так звані хвильові ефекти вторинних впливів щодо сприйняття соціальної проблеми.

Припускаємо, що до ключових аспектів посиленого емоційного сприйняття складних соціальних обставин через таку ретрансляційну станцію як медіа, можна віднести:

- фільтрування сигналів (наприклад, тільки частина всіх повідомлень насправді обробляється);
- приписування соціальних цінностей інформації про складні соціальні обставини для того, щоб мати певні соціальні наслідки у сфері управління та політики;
- артикуляція поведінкових намірів терпіти складні соціальні обставини або вживати заходи щодо їхнього політичного врегулювання.

Звичайно, в медіа-середовищі існують норми та стандарти, якими повинні керуватися журналісти, презентуючи ті чи інші ситуації громадськості. Раціональний підхід до опису ситуацій із соціальними проблемами вимагає від журналістів якісного інформування громадськості, тому що це суттєво впливає на оцінку складних соціальних обставин: чим об’єктивніша картина, подана в медіа, тим ризикова інформація зрозуміліша й оцінюється за меншим рівнем, і, навпаки, маловідомі ризики, слабо озвучені в медіа, не сприяють їх раціональному сприйняттю і навіть можуть спонукати до прийняття ризикових рішень у ситуації складних соціальних обставин. А тоді звичайний сезонний грип призводить до поширення панічних настроїв у результаті дії на масову свідомість заголовків на кшталт: “Нам загрожує

страшний грип” (Волинь), “Невідомий грип атакує Галичину” (Галицький кореспондент); “В Україні легенева чума! Влади приховують правду” (Pravda UA); “Епідемія очима лікаря: про що мовчать чиновники” (forpost); “МОЗ прогнозує багато смертей від епідемії грипу в Україні” (tsn).

Ці норми та стандарти у визначений момент можуть суперечити журналістським уявленням про привабливий і зрозумілий текст, якого прагне донести до громадськості конкретний журналіст, якщо він має бажання, щоб його читали, дивились і слухали. Це означає, що у журналістів є певні шаблони, які вони використовують для посилення інформації про соціальну проблему для кращого сприймання такої інформації масовим читачем і глядачем. Саме такі шаблони і керують інформацією про небезпечні соціальні обставини. Використання шаблонів ЗМІ має значення і для швидкості, з якою вони працюють, і для природи самих медіа. Це повинно мати особливі наслідки для реакцій регулюючих органів. У цьому сенсі завданням має бути наближення комунікації щодо соціальної проблеми до процесу прийняття політичних рішень у ситуації ризику.

Розуміння таких шаблонів може бути досягнуто через глибинні інтерв'ю, в яких респонденти (представники ЗМІ, журналісти або редактори видань) у вільний неструктурований або принаймні напівструктурований спосіб розповіли про свій досвід висвітлення подій, які можуть бути небезпечними, а отже, сприйматися як соціальна проблема масовою свідомістю. Таке дослідження в рамках курсу “Методи збору інформації. Ч. II” було проведено студентами-соціологами 4 курсу Національного університету “Львівська політехніка”. Основна мета навчального проекту була – встановити, які чинники, який стиль повідомлення сприймаються журналістами як такі, що підсилюють сприймання ризику та небезпеки складних соціальних обставин. Було проведено 15 інтерв'ю з представниками друкованих, теле- і радіо ЗМІ. Всім респондентам у рамках проекту було обіцяно зберегти анонімність.

Тематичний аналіз транскриптів інтерв'ю показав, які чинники журналісти вважають впливовими в процесі інформування глядачів, слухачів, читачів про ризик. У процесі аналізу інтерв'ю виявлено декілька важливих тем, що вказують на впливові в процесі структурування інформації чинники, що формують зміст ризику проблеми та впливають на його сприймання.

“Для посиленого сприйняття соціальної проблеми її слід втілити у “страшну історію”. Існує шаблон “страшної історії”. Страшна історія

пов'язана із загрозою для багатьох людей, у першу чергу, для найбільш незахищених, але цінних для суспільства (в основному маються на увазі діти та вагітні жінки) (“Один приголомшливий плюс таких історій – це включати дітей. Це діє безвідмовно. Тому що батьки впадають у свого роду паніку, це свого роду невидима загроза, яка діє попри бажання стриматись”), загроза в таких історіях є непомітною аж до того моменту, поки вона не проявиться через серйозний, переважно смертельний результат із довгостроковими наслідками. “Страшні історії” вважаються зручними інструментами для привертання уваги масової аудиторії, що частково пояснює їх популярність у журналістів. Респонденти також підкреслювали, що страшні історії – побічний продукт ускладнень, які вони відчувають, коли намагаються розповісти історії про проблеми: “Громадськість не розуміє, що таке ризик проблеми. Часто інформація іде в такий спосіб: “це в три рази більш небезпечно”, але громадськість не знає, що початковий ризик (точка відліку) був абсолютно незначним. В три рази більше, ніж НІЧОГО. Часто неможливо отримати це повідомлення у порівнянні” [4].

Часом зміст таких “страшних історій” спрочується для того, щоб полегшити для непрофесійної аудиторії сприймання небезпеки проблеми. Процес спрощення аргументів з приводу соціальної проблеми для того, щоб утримати увагу аудиторії та передати їй, принаймні якусь інформацію, призводить до того, що зникають тонкощі інтерпретації, попередження й відповідні аргументи, а саме так і створюється “страшна” історія. З огляду на час проведення інтерв'ю з журналістами (грудень 2014 р.), коментарі респондентів часто торкалися найнебезпечнішої події в Україні – “АТО”, а також загальної ситуації в україно-російських стосунках. Традиційно достатньо дружні для більшості населення країн поняття “росіянин” – “українець” у ЗМІ мінялися на негативно забарвлені терміни із “страшних історій” – “безбашенних казаків”, “чеченів-кадировців”, з одного боку, і “бандерівців-фашистів” – з другого. До елементів таких страшних історій російських ЗМІ можна віднести “страшилки” про розп'ятих немовлят і згвалтованих тисячами жінок у зоні АТО.

Значення розважальних елементів у поданні інформації. Всі респонденти стверджували, що засоби масової інформації не намагаються “створити сенсацію”, вони скоріше забезпечують інформаційно-розважальний стиль (який іноді тягне за собою перебільшення). Інформаційно-розважальний стиль означає надання інформації в такий спосіб, щоб це було цікаво. Щодо історій, пов'язаних із ризиком,

такий розважальний стиль виключає історії, в яких говориться, що немає ніякого ризику або існує мінімальний ризик. Важливішими будуть історії, які містять опис небезпечної ситуації. Саме такі історії легше доводити до великої кількості людей, вони визнаються більш “новинними” (із більш вдалим інформаційним приводом). Дуже показовими в цьому сенсі, наприклад, є опис романтичних історій за участю учасників АТО, весілля у шпиталі та ін.

Звичайно розважальна цінність знижується, коли опис повторюється. Відповідно, якщо багато разів повторити новину про дуже серйозну небезпеку, це не буде сприйматися як в перше. Один респондент навів приклад: “Якби ми дійсно виявляли турботу про великі небезпеки в нашому житті, ми би змушені були, наприклад, писати про куріння увесь час, тому що куріння – цей найбільший ризик, якому ми піддаємо своє життя сьогодні. І ми пишемо про куріння. Але є природне обмеження у створенні таких історій, скільки ж можна писати про одне і те ж. Ми повинні рухатися вперед. Новини – це прогрес”.

Уникнення медіа “реальної науки”. Всі респонденти погодились із тим, що ЗМІ, як правило, уникають “справжньої науки” у своїх наративах. “У більшості “наукових” публікацій у засобах масової інформації дуже мало науки, журналісти не пишуть, які насправді проводились експерименти і не пояснюють, про що насправді йдеться. Ви читаєте буквально “вчені виявили, що... вам видають короткий звіт про щось, де ніколи не говориться, що вчені зробили, як вони це зробили, і чи, насправді, інші люди думають так само”. Повідомлення має бути адаптоване для того, щоб бути прийнятним для конкретної аудиторії журналіста. Так, описуючи воєнні дії в зоні АТО кореспонденти достатньо спрощено коментують конкретні ситуації з точки зору застосування певних видів зброї, хоча насправді тактико-технічні характеристики зброї можуть багато що сказати фахівцеві у спірних ситуаціях (загибель малайзійського літака, бомбардування цивільних об’єктів тощо).

Уникнення наукових деталей може бути пов’язане з тим, що мало хто з журналістів, які пишуть про безпеку у науці чи медицині, має підготовку у відповідних сферах. Цікаво, що ніхто з респондентів не вважав це недоліком. Насправді, вони трактували це як перевагу, оскільки вони спроможні “побачити ліс за деревами”, зосередити увагу на важливих питаннях, і триматися подалі від суто технічних деталей, які “громадськість а ні зрозуміє, а ні потребує”.

Власна точка зору. Всі респонденти визнали, що важливою в процесі комунікації є власна точка зору редактора чи журналіста у виборі

історії, і визначення того, яка лінія наративу буде прийнятою. Загальновизнаним є те, що журналісти та редактори можуть поводити себе приязно під час опису ситуації, а можуть бути дуже упередженими в тому, що вони вибирають і як обробляють конкретні історії. Цікаво, було відзначено, що ці упередження відносно добре відомі, а отже, передбачувані.

Інформаційна війна між російськими й українськими ЗМІ – яскравий приклад, як одна і та сама подія може бути подана із зовсім різним (як правило, протилежним) редакційним коментарем (публічний осуд-знущення над українськими полоненими на тлі знищеної російською зброєю маршрутки з цивільними). Подія описується в таких випадках без докладного фактичного опису всіх обставин, які піднімаються власним емоційним коментарем.

Значення взаємодії між ЗМІ. Респонденти підкреслювали, що “рити інформацію” це добре, але “рити інформацію” наодинці нецікаво, цей процес втрачає свою цінність. Було би добре, випередити конкурентів у підходах до опису події, але щоб не бути єдиною людиною, яка повідомляє про це. Один у полі не воїн. Якщо цей професійний код працює, він може пояснити деякі явища з опису соціальних проблем. Ймовірно, що історія про ризик соціальної проблеми посилюється за допомогою так званого “ефекту останнього вагона” (Хтось один відпрацьовує історію, інші підтверджують і розширюють її). Зниження ризику проблемності відбуватиметься там, в тих обставинах, коли журналісти не вірять, що інші будуть повідомляти про цю історію і, таким чином, самі відмовляються робити це.

Роль групи тиску. Респонденти досить чітко визнали, що групи тиску відіграють важливу роль у формуванні історій про ризик проблеми. У деяких сферах групи тиску розцінюються як життєво важливий канал інформації про ризик, оскільки вони контролюють доступ до груп ризику. Якщо газета хоче надати докази того, що людям з інвалідністю Х не подобається державна політика, що вони в результаті відчувають себе під загрозою, часто саме група тиску Х спроможна знайти людину з інвалідністю Х для того, щоб проілюструвати проблему. Контроль над сукупністю таких прикладів, які персоналізують історії, пов’язані з ризиками, і надають їм емоційної забарвленості, є тим важливим елементом, завдяки якому група тиску отримує доступ до медіа.

Висновки. Таким чином, сучасне суспільство як суспільство проблемне має не тільки об’єктивовані складні соціальні обставини, а через

визначених соціальних акторів додає до розуміння ризику соціальної проблеми артикульовані та трансльовані через медіа заяви-вимоги вважати конкретні соціальні обставини “проблемними”. У зв’язку з цим, одним з актуальних завдань соціологічного дослідження соціальних проблем є виявлення ролі різних агентів механізму соціального посилення сприйняття загрози складних соціальних обставин.

Література

1. *Хилгартнер С.* Рост и упадок социальных проблем: концепция публичных арен / С. Хилгартнер, Ч. Л. Боск // Средства массовой коммуникации и социальные проблемы / сост. И. Г. Ясавеев. – Казань : Изд-во КГУ, 2000. – С. 18–53.
2. *Best J.* Social problems / J. Best. – W. W. Norton & Company, Inc. – 2008. – 369 p.
3. *Fishman, Mark*, “Crime Waves as Ideology” / Mark Fishman. – Social Problems. – Vol. 25. – 1978. – Pp. 531–543.
4. *Hall S.* A world at one with itself / S. Hall // Cohen, S., Young, J. (eds.) The manufacture of news. Beverly Hills : Sage, 1981. – P. 147–156.
5. *Kinnick, Katherine, Krugman, Dean, Cameron, Glen*, “Compassion Fatigue: Communication and Burnout toward Social Problems”, Journalism and Mass Communication Quarterly. – Vol. 73. – № 3 (Autumn 1996). – Pp. 687–707.
6. *Loseke D.* The Buttered Woman and Shelters. Albany New York: State University of New York Press, 1992.
7. *Schoenfeld, A. Clay, Meier, Robert F., and Griffin, Robert J.*, “Constructing a Social Problems: The Press and the Environment”, Social Problems. – Vol. 27. – 1979. – Pp. 38–61.